NAZARIY TUSHUNCHANING TARIXIY ILDIZI VA ZAMONAVIY TIZIMI: H. BOLTABOYEV HAMDA D. QURONOV QARASHLARIDA POETIKA MASALASI

Sotvoldiyeva Dilnoza Biloliddin qizi
Farg‘ona davlat universiteti
Filologiya va tillarni o‘qitish (o‘zbek tili) yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya: Maqolada Hamidulla Boltaboyev va Dilmurod Quronovning adabiy-nazariy qarashlari poetik tushunchalarning shakllanishi va zamonaviy tizimga aylanishi nuqtayi nazaridan qiyoslanadi. Boltaboyevning mumtoz poetika va manba tarixiga tayangan yondashuvi, Quronovning esa nazariy kategoriyalarni izchil, terminologik aniq tizimda sharhlash tamoyili tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: Hamidulla Boltaboyev, Dilmurod Quronov, poetika, tarixiy poetika, nazariya, termin, badiiy obraz, janr, manbashunoslik.

Annotation: The article compares the literary-theoretical views of Hamidulla Boltaboyev and Dilmurod Quronov through the formation and systematization of poetic concepts. It discusses Boltaboyev’s source-based historical approach to classical poetics and Quronov’s systematic and terminologically precise interpretation of modern literary theory.

Keywords: Hamidulla Boltaboyev, Dilmurod Quronov, poetics, historical poetics, theory, terminology, artistic image, genre, source studies.

Аннотация: В статье литературно-теоретические взгляды Хамидуллы Болтабоева и Дилмурода Куронова сопоставляются с точки зрения формирования и систематизации поэтических понятий. Рассматриваются историко-источниковедческий подход Х. Болтабоева к классической поэтике и системное, терминологически точное изложение современной теории литературы у Д. Куронова.

Ключевые слова: Хамидулла Болтабоев, Дилмурод Куронов, поэтика, историческая поэтика, теория, терминология, художественный образ, жанр, источниковедение.

Adabiyot nazariyasidagi har bir atama tayyor holda paydo bo‘lmaydi: u uzoq badiiy tajriba, ilmiy kuzatish va turli davrlarning estetik qarashlari ichida shakllanadi. Hamidulla Boltaboyev va Dilmurod Quronov qarashlarini qiyoslash aynan shu jarayonni ikki tomondan ko‘rish imkonini beradi. Boltaboyev nazariy tushunchaning tarixiy ildizi va mumtoz manbadagi ma’nosini tiklashga intilsa, Quronov o‘sha tushunchaning zamonaviy adabiyotshunoslik tizimidagi o‘rnini aniqlashtiradi. Biri

nazariyaning “qayerdan kelgani”ni ko‘rsatsa, ikkinchisi uning “bugun qanday ishlashi”ni tushuntiradi.

Hamidulla Boltaboyevning “Sharq mumtoz poetikasi” asari poetik istilohlarni faqat zamonaviy lug‘aviy ma’noda qabul qilmaslikka o‘rgatadi. Olim arab, fors va turkiy nazariy an’analar o‘rtasidagi davomiylikni ko‘rsatib, badiiy san’atlar, qofiya, she’r va balog‘atga doir tushunchalarning uzoq tarixiy shakllanish jarayonini yoritadi [1. 220]. Bu yondashuvda nazariy atama muzlab qolgan ta’rif emas, tarix davomida ma’nosi boyigan ilmiy tushuncha sifatida ko‘rinadi. Shu sababli Boltaboyev uchun manba bilan ishlash nazariyaning o‘zini anglashning bir qismidir.

Mumtoz poetikani o‘rganishda Boltaboyev nazariy fikrni badiiy misoldan ajratmaydi. Atoulloh Husayniy, Abdurahmon Jomiy va boshqa nazariyotchilar qarashlari badiiy san’at namunalari bilan yonma-yon tahlil qilinadi. “Sharq mumtoz poetikasi”ning badiiy san’atlarga bag‘ishlangan qismida tushuncha va misolning birgalikda berilishi o‘quvchiga atamaning amalda qanday ishlashini ko‘rsatadi [1. 262–272]. Bunday metod ayniqsa filolog talaba uchun muhim: terminni yodlash o‘rniga uning tarixiy vazifasi va badiiy matndagi ko‘rinishi anglanadi.

Boltaboyevning Mahkam Mahmudov bilan yaratgan “Adabiy-estetik tafakkur tarixi” kitobida nazariya yanada keng tarixiy maydonda ko‘riladi. Qadimgi Sharq va G‘arb tafakkuriga, jumladan, Rim estetik fikriga murojaat qilinishi adabiyot nazariyasining bitta davr yoki milliy maktab bilan cheklanmasligini ko‘rsatadi [2. 201; 2. 213]. Natijada nazariya san’at tajribasini umumlashtirib kelgan uzoq tafakkur tarixi sifatida namoyon bo‘ladi. Bu qarash milliy adabiyotshunoslikni jahon estetik tafakkuri bilan qiyosiy o‘rganish imkoniyatini ham kengaytiradi.

Dilmurod Quronovning “Adabiyot nazariyasi asoslari”da esa nazariy bilimning tizimli tomoni kuchli. Darslikning boshlang‘ich qismlaridayoq adabiyotshunoslikning obyekti, predmeti, maqsad va vazifalari izchil ajratiladi [4. 4–6]. Bu metod o‘quvchiga alohida terminlarni parcha-parcha emas, o‘zaro bog‘langan ilmiy tizim sifatida qabul qilishga yordam beradi. Quronov uchun nazariya badiiy asarga tashqaridan yopishtiriladigan qoidalar majmui emas, balki asarni anglash uchun bir-biriga ulanadigan tushunchalar tarmog‘idir.

Quronov nazariyasida “badiiy obraz” ana shunday tayanch kategoriyalardan biri sifatida izohlanadi. Obrazlilik san’atning o‘ziga xos xususiyati, badiiy obraz vositasida fikrlash esa adabiyotning spetsifik tafakkur shakli sifatida tushuntiriladi [4. 88]. Bu ta’rif badiiy asarni voqelikning oddiy ko‘chirmasi deb qabul qilishdan saqlaydi. San’atkor voqelikni individual idrok, his va estetik maqsad orqali qayta yaratadi. Shuning uchun nazariy tahlil faqat “obraz nimani anglatadi?” degan savol bilan cheklanmay, uning qanday badiiy jarayonda yuzaga kelganini ham kuzatadi.

Janr masalasida Quronov tarixiylik bilan tizimlilikni birlashtiradi. U janrni nisbatan barqaror poetik tuzilishga ega, ammo tarix davomida o‘zgarib boradigan asar

tipi sifatida ko‘radi [4. 366–367]. Bu qarash Boltaboyevning tarixiy poetika tamoyiliga yaqinlashadi: har ikkala olim nazariy shaklni qotib qolgan hodisa sifatida qabul qilmaydi. Farq shundaki, Boltaboyev tarixiy manbalarda tushunchaning shakllanish yo‘lini kuzatsa, Quronov uning zamonaviy nazariy tizimdagi aloqalarini aniqlashtiradi. Shu tariqa ikki yondashuv bir tushunchaning diaxron va sinxron ko‘rinishlarini to‘ldiradi.

Bugungi filologik ta’lim uchun bu ikki tajribani birgalikda o‘rganish samarali. Masalan, “janr”, “obraz”, “poetika” yoki “badiiy san’at” atamasini avval Boltaboyev orqali tarixiy manbada kuzatish, so‘ng Quronov yordamida zamonaviy nazariy tizimdagi o‘rnini aniqlash mumkin. Quronov darsligining o‘zbek adabiy-nazariy tafakkuri bilan xorijiy ilmiy qarashlarni uyg‘unlashtirish tamoyiliga qurilgani ham shu integrativ imkoniyatni kuchaytiradi [4. 2]. Xulosa qilib aytganda, Boltaboyev nazariyaning xotirasini, Quronov esa uning zamonaviy mantiqiy tuzilishini ko‘rsatadi; ularni birga o‘qish nazariy bilimni chuqurroq va amaliyroq qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Boltaboyev H. Sharq mumtoz poetikasi. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi davlat ilmiy nashriyoti, 2008. – 426 b.
2. Boltaboyev H., Mahmudov M. Adabiy-estetik tafakkur tarixi. 1-jild: Qadimgi davr. – Toshkent: Mumtoz so‘z, 2013. – 400 b.
3. Boltaboyev H. Mumtoz so‘z qadri. – Toshkent: Adolat, 2004.
4. Quronov D. Adabiyot nazariyasi asoslari. – Toshkent: Navoiy universiteti; Akademnashr, 2018. – 480 b.
5. Quronov D., Mamajonov Z., Sheraliyeva M. Adabiyotshunoslik lug‘ati. – Toshkent: Akademnashr, 2013. – 408 b.
6. Quronov D. Nazariy qaydlar. – Toshkent: Akademnashr, 2018. – 129 b.